

“ΣΟΛΩΜΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΡΓΑ” (*)

Ἡ ἔκδοσις πολυτελέστατη καὶ πλουσιώτατη, σὲ μεγάλο σχῆμα καὶ σ' ἐκλεχτότατο χαρτί — ἐβγήκανε μόνον 1000 ἀντίτυπα ἀριθμίσμενα — εἶναι ἀπὸ τὶς ὡραιότερες ποὺ γίνανε στὴν Ἑλλάδα, καὶ περιέχει ποιήματα ἑλληνικὰ καὶ ἰταλικά τοῦ Δ. Σολωμοῦ ἀνέκδοτα ἴσως ἑσήμερα, εἰκόνες τοῦ ποιητῆ ἄγνωστες, αὐτόγραφα πανομοιότυπα σὲ ξεχωριστὸ χαρτί, καθὼς καὶ μερικὰ τοπεῖα τῆς Ζάκυνθος σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ, καὶ διαφωτιστικὲς πληροφορίες καὶ σημειώματα τοῦ κ. Καιροφύλα.

Τώρα, σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκδόσεως, πρέπει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ σημειώσουμε πῶς, ὁ κ. Καιροφύλας δὲν ἔκαμε καμμιὰ σπουδαίαν ἀνακάλυψιν. Τ' ἀνέκδοτα ποιήματα καὶ τὰ πεζὰ ποὺ δημοσιεύει εἶναι ἐκεῖνα ποὺ παρᾶλειψε νὰ δημοσιεύσῃ ὁ Πολυλάς καὶ ὁ Κουαρτάνος στὴ μνημιακὴν ἔκδοσιν τοῦ 1859, καθέννας γιὰ δικoὺς τοῦ λόγους, σοβαροὺς καὶ ἀξιοσέβαστους. Μάλιστα ἂν ὁ κ. Καιροφύλας δὲν ἐβιαζότανε νὰ κάμῃ τὴν ἔκδοσιν κ' ἐξέταζε καλύτερα τὰ χειρόγραφα, καὶ ἅπλωνε κάπως τὶς ἔρευνές του, θᾶφερνε ἀκόμη στὸ φῶς πολλὰ στιχουργήματα, κυρίως ἰταλικά, καὶ δοκίμια, ὅπως θὰ δείξουμε χαμηλότερα, καὶ ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τους δὲν εἶναι ἄγνωστη. Τὸ μόνον ἀξιόλογο ποὺ ἔκαμε ὁ κ. Καιροφύλας εἶναι ἡ ἔμπνευσιν ποὺ ἔλαβε, βρισκόμενος στὴ Ζάκυνθο, νὰ φροντίσῃ νὰ βρῇ τὰ χειρόγραφα καὶ νὰ δημοσιεύσῃ τ' ἀνέκδοτα, ὅσα ἐνόμιζε πῶς ἔπρεπε ἀπὸ κείνα. Καὶ αὐτὸ ἔπρεπε νᾶξε γίνῃ ἀπὸ καιρὸ, καὶ ἀσφαλῶς θὰ τῶχαμε κατορθώσει ἐμεῖς, ἂν λόγοι ἀνεξάρ-

(*) Σχόλια καὶ φροντίδα Κ. Καιροφύλα. — Ἐκδοσις «Στοχαστῆ». — Ἀθήνα, 1927.

τητοι ἀπὸ τῆ θέλησὶ μάς δὲ μᾶς ἐμποδίζανε, καὶ δὲ μᾶς ἐβαστούσανε καρφωμένους στὴν Ἀθήνα.

Ὡς τόσο ἐδῶ ἔνα πρέπει νὰ τονίσουμε πῶς, ὁ κ. Καιροφύλας ἐνέργησε μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ δημοσιογράφου, ὅχι ὅμως καὶ μὲ τὴν ἐπιστιμονικὴ γνώση τοῦ φιλόλογου, καὶ τοῦτο, μ' ὅλους τοὺς κόπους ποὺ ἀσφαλῶς ἔκαμε, εἶναι ἡ μόνη αἰτία ποὺ τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ βιβλίον παρουσιάζει σημαντικὰ τρωτὰ καὶ ἀδικαιολογώτατες ἐλλείψεις.

Τ' ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ δημοσιεύει ὁ κ. Καιροφύλας, περιέχονται στὰ χειρόγραφα ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ Πολυλάς κι ὁ Κουαρτάνος ὅταν ἐπιμεληθῆκανε τὴν ἔκδοση τοῦ 1859. Τὰ χειρόγραφα αὐτά, ἔπειτ' ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Πολυλά, ἤρθανε στὴν κατοχὴ τῆς ἀδερφῆς τῆς γυναίκας του Ἀσπασίας Σορδίνα Ρίγκλερ, ἡ ὁποία τᾶστειλε στὴ Ζάκυνθο γιὰ τὴ γιορτὴ τῆς Ἑκατονταετηρίδας τοῦ ποιητῆ, κ' ἔπειτα ἐμπιστεύτηκε τὴ φύλαξή τους στὴ Μασσονία τῆς Ζάκυνθος. Ἐκεῖ τᾶβρηκε ὁ κ. Καιροφύλας καὶ μὲ τὴν πολύτιμη συνδρομὴ τοῦ Σπύρου Δε-Βιάξη καὶ τοῦ κ. Λ. Ζώη, ἐδιάλεξε κ' ἐταχτοποίησε τ' ἀνέκδοτα ποιήματα καὶ τοὺς στοχασμοὺς τοῦ Σολωμοῦ ποὺ περιέχει ἡ ἀναφερόμενη ἔκδοση. Καὶ ἰδοὺ ποιὸν εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκδόσεως: Ἕνας «Πρόλογος» τοῦ κ. Καιροφύλα, στὸν ὁποῖον μᾶς λέει πὼς εὑρήκε τὰ χειρόγραφα· ὁ «Κατάλογος τῶν δωρηθέντων χειρογράφων», ποὺ ἔκαμε ἡ δωρητριά τους Ἀ. Σορδίνα· ἓνα πολυσέλιδο ἀστιχούργητο ποιητικὸ προσχέδιο, χωρὶς τίτλο, ποὺ ἐμεῖς θὰ τ' ὀνομάζουμε πάντα «Ἡ Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος», γιὰ αὐτὸς εἶναι ὁ τίτλος του, καὶ τοῦ ὁποίου προτάσσεται εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Καιροφύλα· τρεῖς ἀνέκδοτες σάτυρες τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὸ Ροῖδη, μία ἑλληνικὴ καὶ δύο ἰταλικές, στὶς ὁποῖες προτάσσεται εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Καιροφύλα· τὸ κείμενο τοῦ «Πόρφυρα» ὅπως εὑρέθηκε στὰ χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ, μὲ εἰσαγωγικὴ σημείωση τοῦ κ. Καιροφύλα· ἡ «Καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ», νεανικὸ ἰταλικὸ στιχούργημα ἀτελείωτο, μὲ σύντομην εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Καιροφύλα· εἰκοσιδύο ἰταλικά νεανικά σονέττα μὲ εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Καιροφύλα· ἡ ὠδὴ «Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Μπάϊρον», ὅπου δημοσιεύονται μαζὶ μὲ τὸ κείμενο οἱ παρατηρήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ στὸ περιεχόμενο τῶν στροφῶν τοῦ ποιήματος καὶ τοῦ ὁποίου προτάσσεται εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Καιροφύλα· καὶ τέλος διάφορ' ἀποσπάσματα, κρίσεις καὶ στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ, μὲ σχετικὰ σχόλια τοῦ κ. Καιροφύλα.

Ἡ ἔκδοση αὕτῃ περιέχει ἀκόμη τέσσερης εἰκόνες τοῦ ποιητῆ:

μιών φωτογραφία μινιατούρας, όπου παριστάνεται ὁ ποιητὴς σὲ νεανικὴ κάπως ἡλικία· μιὰν ὕδατογραφία, όπου ὁ ποιητὴς παριστάνεται ὁλόκληρος μὲ τὴ στολὴ τοῦ ζακυνθινοῦ ἄρχοντα· μιὰν ἐλαιογραφία, όπου ὁ ποιητὴς παριστάνεται σὲ προχωρημένη κάπως ἡλικία, καὶ ἓνα σκίτσο τοῦ ζωγράφου Προσαλέντη, όπου παριστάνεται ὁ ποιητὴς νεκρός.

Ὅμοιως περιέχει ἑνδεκα φωτοτυπίες αὐτόγραφων τοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δέκα σὲ ξεχωριστὸ χαρτί, ὅπως εἶναι καὶ οἱ εἰκόνες πού ἀναφέραμε ψηλότερα, καθὼς καὶ δύο τοπεῖα τῆς Ζάκυνθος.

Τὸ ἀξιολογώτερο μέρος τῆς ἐκδόσεως εἶναι «Ἡ Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος». Τὸ ποιητικὸ αὐτὸ προσχέδιο περιλαμβάνει εἴκοσι ἑπτὰ μεγάλες σελίδες τοῦ βιβλίου κείμενο κι ἄλλες τόσες σημειώματα, τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, ὅπως τὸ χωρίζει ὁ κ. Καιροφύλας· μὰ ὁ χωρισμὸς αὐτὸς εἶναι κατὰ περισσότερο ἀπὸ αὐθαίρετος καὶ σφαλερός, γιατί, ὅσα παραθέτει ὁ κ. Καιροφύλας μὲ τὸν τίτλο «Σημειώματα», δὲν εἶναι παρὰ προσθήκες, παραλλαγές καὶ σκέψεις τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ ἐπάνω σὲ διάφορα σημεία τοῦ ἀρχικοῦ προσχέδιου, κ' ἐπομένως τελείως διαφοροετικὴ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ κατάταξις τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ποιήματος. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πὼς ὁ κ. Καιροφύλας ἐτήρησε, ὅπως φαίνεται, πιστὰ τὸ κείμενο, κι αὐτὸ μὲ λίγὸ κόπο μᾶς βοηθάει εὐκολα ν' ἀποκαταστήσουμε τὴν πραγματικὴ σειρὰ, πού ἀπὸ κακὴν ἀντίληψιν δὲν ἐτήρησε ὁ κ. Καιροφύλας.

«Ἡ Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος» εἶναι μία ὥμή, ἄγρια, ἀλύπητη σάτυρα, οἰκογενειακοῦ χαρακτήρα, σὰν κ' ἐκεῖνες πού ἔγραφε ὁ Κουτουζῆς, πού δυστυχῶς μένουν ἀκόμη ἀνέκδοτες, ἂν δὲν ἐκαταστρεφτήκανε καὶ τελείως ἀπὸ κληρονόμους πού εἶχανε σφαλερὴν ἀντίληψιν τῆς σεμνότητος, καὶ στρέφεται ἐναντίον μιᾶς ὀρισμένης ζακυνθινῆς γυναίκας. Ὁ κ. Καιροφύλας ἰσχυρίζεται πὼς ὁ ποιητὴς μ' αὐτὴ τὴ γυναῖκα ὑπονοεῖ τὴν Ἀγγλία· ὅμως τίποτας πιὸ σφαλερό, πιὸ αὐθαίρετο ἀπὸ μιὰ τέτοιαν ὑπόθεσιν. Καὶ ξεκινῶντας ἀπὸ τὴ σφαλερὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, πέφτει σὲ σφαλερώτερην ἀκόμη, πού συκοφαντεῖ τὴ μνήμη τοῦ Πολυλά. Θέλοντας νὰ ἐξηγήσῃ γιατί ὁ Πολυλάς δὲν ἐδημοσίευσεν τὸ ποίημα αὐτό, πού ὄχι μόνο ἤξερε τὴν ὑπαρξὴ του, πού δὲν ἐδημοσίευσεν μόνο ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμά του, ἐκεῖνο πού μιλεῖ γιὰ τὸ ζητιάνεμα τῶν μεσολογγίτισσων στὴ Ζάκυνθο καὶ πού δημοσιεύεται στὸ VII κεφάλαιο τῶν «Πρόλεγόμενων» του, μὰ πού καὶ τὸ ἀντίγραφό του ἔκαμε ὁ ἴδιος μὲ τὸ χέρι του καὶ τῷ βάλε μαζί μὲ τὰ χειρόγραφα τοῦ ποιητῆ, καταλήγει στὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα:

•Καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν εὐρίσκομεν παρὰ μόνον τὴν ἀκόλουθον ἐξήγησιν : Λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, ὅτι ἡ «Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος» συμβολίζει τὴν Ἀγγλικὴν Προστασίαν ὁ Πολυλᾶς δὲν ἐτόλμησε νὰ δημοσιεύσῃ τὸ ἔργον τοῦτο, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Σολωμοῦ (1859) τὴν Ἑπτάνησον κατεῖχον ἀκόμη οἱ Ἀγγλοὶ. Ἡ δημοσίευσις λοιπὸν ἐνὸς τοιούτου ἔργου θὰ εἴλκυεν ἐναντίον τοῦ ἐκδότου τὴν ὀργὴν τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας ἢ ὅποια εἶχεν ἐντείνῃ τὰς ἐνεργείας καὶ πιέσεις τῆς πρὸς ἐκμηδένισιν τῶν ἐνωτικῶν προσπαθειῶν τῶν Ἑπτανησίων, καὶ θὰ ὑπερχεοῦτο ὁ Πολυλᾶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν Κέρκυραν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονηθῇ ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ ἦτο μεταξὺ τῶν φίλων τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας, χρηματίσας μάλιστα Γερουσιαστῆς καὶ Πρόεδρος τῆς Γερουσίας καὶ κεκηρυγμένος ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας.

Ἴδου βρισιὰ ἐναντίον τῆς μνήμης τοῦ Πολυλᾶ ἄξια γιὰ κρεμάλα ! Ὁ Πολυλᾶς δὲν ἐδημοσίευσεν τὸ ποίημα γιὰτὶ ἐφοβήθηκε τὴν ἐξορία ; Μὰ ὁ κ. Καιροφύλας εἶναι ἀδύνατο νὰ παραδέχεται τέτοιες μωρολογίες, καὶ χωρὶς ἄλλο μὲ ἀνύπαρχτες ὑποθέσεις γυρεύει νὰ συγκαλύψῃ τὰ ἀσυγκάλυπτα. Γιατί, ἂν δεχτοῦμε γιὰ μιὰ στιγμὴ πὼς «Ἡ Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος» συμβολίζει τὴν Ἀγγλικὴν Προστασίαν, καὶ πὼς ἐφοβήθηκε τότες ὁ Πολυλᾶς νὰ τὴ δημοσιεύσῃ, γιὰτὶ τάχα τὴν ἐκράτησε ἀνέκδοτη κ' ἔπειτ' ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ τῆς Ἑφτάνησος μὲ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, τὴ στιγμὴ πού τὰ χειρόγραφα βρισκόντανε στὰ χέρια του ; Ἀπὸ φόβο καὶ τότες μήπως ἐξοριστεῖ ; ἢ γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὰ φίλαγγλα αἰσθήματα τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ ποιητῆ ; Μὰ ὁ Πολυλᾶς ἀπὸ τὸ 1861 γίνεται σχεδὸν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐνωτικοῦ κινήματος στὴν Κέρκυρα, καὶ ἡ ἀρθρογραφία του, γεμάτη φλόγα ἐθνικιστικὴ, δὲν ἄφηνε ἄθιχτὴ τὴν Ἀγγλικὴν Προστασίαν, μάλιστα ἐναντίον τῆς ἐστρεφότανε. Κι ἂν εἶταν ἄνθρωπος πὺν ἔπρεπε νὰ φοβηθῇ, θὰ φοβότανε γιὰ τὴν ἀρθρογραφία του ἐκείνη, τὴν καθαρὴν, τὴν εὐκολονόητη, κι ὅχι γιὰ τὴ δημοσίευσιν ἐνὸς ἔργου πὺν ὁ συμβολισμὸς του, ἂν ὑπάρχε, δὲ διακρίνεται ἀπὸ κανένα ! Μάλιστα, ἂν εἶχε τέτοιο συμβολισμό τὸ ποίημα, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὺς θὰ βιαζότανε νὰ τὸ δημοσιεύσῃ ὁ Πολυλᾶς, γιὰ νὰ ρίξῃ στὴν πλάστιγγα τοῦ ἐνωτικοῦ ἀγῶνα καὶ τὸ μεγάλο κῦρος τοῦ Σολωμοῦ. Τέτοιος ὅμως συμβολισμὸς δὲν ὑπάρχει μέσα στὸ ποίημα, καὶ εἶναι καθαρὸ ἐφεύρημα τοῦ κ. Καιροφύλα, πὺν τῶπλασε ἴσως γιὰ νὰ συγκαλύψῃ κάπως τὸ πραγματικὸ νόημα τοῦ ποιήματος. Καὶ

δὲν ὑπάρχει ὁ συμβολισμὸς αὐτός, γιατί πουθενὰ δὲ διακρίνεται, καὶ γιατί πουθενὰ δὲ κάνει οὔτε τὸν ἐλαφρότερον ὑπαινιγμὸν ὁ ποιητής, πὺ μέσα στὶς τόσες καὶ τόσες του σημειώσεις, θάταν ἀδύνατο νὰ μὴν ἐσημείωνε κάπου κατὶ τέτοιο : «Πρόσεξε ὁ χαρακτήρας τῆς γυναίκας ν' ἀνταποκρίνεται στὴν πολιτικὴ τῆς Ἀγγλικῆς Προστασίας ἀπέναντι τῆς Ἑφτάνησος καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως» καὶ τὰ τέτοια.

«Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος» δὲ συμβολίζει παρὰ μιὰ πραγματικὴ καὶ ὁρισμένη γυναίκα τῆς Ζάκυνθος, καὶ ποιὰ, δὲ μᾶς εἶναι ἄγνωστο. Τὸ γνωρίζαμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, τὸ φανερώνει ὁ Σπῦρος ὁ Δε-Βιάζης στὸν κ. Καιροφύλα, πὺ τὸ σημειώνει στὸν πρόλογο τῆς ἀναφερόμενης ἐκδόσεως : εἶναι ἡ γυναίκα τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδερφοῦ τοῦ ποιητῆ καὶ προσθέτουμε : τοῦ Ροβέρτου, ἐκείνου, πὺ μόλις πέθανε ὁ πατέρας του, καὶ πατέρας τοῦ Διονύσιου καὶ τοῦ Δημήτριου, ἔκαμε δίκη ἐναντίον τῆς διαθήκης τοῦ πατέρα του, γιὰ νὰ πάρῃ αὐτὸς τὴν κληρονομίαν τῶν ἑτεροθαλῶν ἀδερφῶν του. Μὲ τὸ Ροβέρτο καὶ μὲ τὴν γυναίκα του ποτὲ δὲν εἶτανε σ' ἀγαθὲς σχέσεις ὁ ποιητής, γιατί, φαίνεται, πάντα τὸν ἐνοχλοῦσαν.

Ἀφ' ὧν ἔδοξε οὕτως ὁ σάτυρα ὁ παγεμὸς τῶν προσφύγων γυναικόπαιδων τοῦ Μωριά καὶ τοῦ Μεσολογγιοῦ στὴ Ζάκυνθο, κ' ἡ συμπεριφορὰ τῆς γυναικάδερφης τοῦ ποιητῆ πρὸς ἐκείνους. Καὶ πραγματικά, ἡ ὅλη σάτυρα αὐτὸ περιγράφει, τὴν συμπεριφορὰ τῆς ἀπονης, τῆς ἀντεθνικῆς, τῆς ἐγώπαθης, τῆς ὑπερφιλόδοξης, τῆς ἀπιστης καὶ πορνόψυχης αὐτῆς γυναίκας, καὶ τὴ μοιραία της τιμωρία κ' ἐξευτελισμὸ, σὰν ἀνταπόδοση ἀπὸ μέρος τοῦ πειρασμοῦ γιὰ τὴν κακία της. Καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο ν' ἄγινε τότε στὴ Ζάκυνθο μὲ τοὺς πρόσφυγες τοῦ Μωριά καὶ τῆς Ρούμελης αὐτὸ πὺ ἔγινε σὲ μεγαλύτερη κλίμακα μὲ τοὺς πρόσφυγες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὶς ἡμέρες μας, κι αὐτὸ νὰ ἠθέλησε νὰ κεντηριάσῃ ὁ ποιητής.

Τὴ σάτυρ' αὐτὴ τὴν ἀρχίνησε πιθανώτατα κατὰ τὸ 1826, κ' ἐξακολούθησε νὰ τὴν ἐπεξεργάζεται καὶ κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια πὺ πῆγε στὴν Κέρκυρα. Ἐπειτα ὅμως τὴν ἄφησε, ἴσως γιατί εἶταν ἀντίθετη μὲ τὴν ψυχικὴ του διάθεση ἡ σατυρικὴ ὑπόσταση τοῦ ποιήματος, ἴσως γιατί δὲν ἱκανοποιοῦσε τὶς νέες του καλλιτεχνικὲς ἀντιλήψεις ὁ προσωπικὸς χαρακτήρας τοῦ ἔργου, ἴσως γιατί ἀποφάσισε νὰ γράψῃ ξεχωριστὸ ἔργο γιὰ τὸ Μεσολόγγι κ' ἤθελε νὰ χρησιμοποιήσῃ στὸ νέο του ἔργο τὸ σχετικὸ μέρος πὺ εἶχε περιλάβει μέσα στὴ σάτυρα. Καὶ πραγματικά, τὸ πρῶτο σχεδιάσμα τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων» δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐλαφρὰ τροπο-

ποίηση τοῦ σχετικοῦ μέρους ἀπὸ τὴ σάτυρα, κι ἀπὸ κεῖ τὸ παίρνει ὁ Πολυλᾶς καὶ τὸ τοποθετεῖ σὰν Α' σχεδιάσμα τοῦ ὅλου ποιήματος. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ προσχέδιο τῆς «Γυναίκας τῆς Ζάκυνθος» δὲν ἐπῆρε μονάχα τὸ ἀπόσπασμα ποὺ δημοσιεύει στὸ VII κεφάλαιο τῶν «Προλεγόμενων» του, ἐκεῖνο ποὺ μιλεῖ γιὰ τὶς προσφύγισες μεσολογγίτισες στὴ Ζάκυνθο, μὰ καὶ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ δημοσιεύει γιὰ Α' σχεδιάσμα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων».

Καὶ τώρα, θὰ μᾶς ἐρωτοῦσε ἴσως κανένας, γιατί ἀπόφυγε νὰ δημοσιεύσῃ τὸ προσχέδιο τῆς «Γυναίκας τῆς Ζάκυνθος» ὁ Πολυλᾶς ; κι ἂν δὲν εἶναι οἱ λόγοι ποὺ ἀναφέρνει ὁ κ. Καιροφύλας, ποιοὶ λόγοι εἶναι τότες, ποὺ τὸν ἀναγκάσανε ἀκόμη καὶ νὰ ψευτῇ ; Ἀιολούστατα : ἡ σάτυρα, στρεφόμενη ἐναντίον τῆς γυναίκας τοῦ μεγαλύτερου ἀδερφοῦ τοῦ Σολωμοῦ, μὲ τὴ δριμύτητά της, δὲν ἀφήνει ἄθιχτη τὴν οἰκογενειακὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τοῦ μικρότερου ἀδερφοῦ του Δημήτρη, πού, μὲ τὴ μεγάλη του κοινωνικὴ θέση, εἴταν ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ τὴ δημοσίευσή τοῦ προσχέδιου, καὶ τόσο ἡ ἀπαίτησή του εἴτανε πιὸ δικαιολογημένη, ὅσο καὶ ὁ Διονύσιος δὲν ἐσκόπευε νὰ δημοσιεύσῃ, ἢ νὰ τελειοποιήσῃ ποτὲ τὸ προσχέδιο ἐκεῖνο. Ἔτσι, ἀναγκάστηκε κι ὁ Πολυλᾶς, ποὺ εἶχε ἀντιγράψῃ τὸ χειρόγραφο μὲ φανερὴ πρόθεσιν νὰ τὸ δημοσιεύσῃ, ἀναγκάστηκε λέμε νὰ τὸ ἀποσιωπήσῃ, καὶ νὰ βγάλῃ ἀπὸ κεῖνο τὰ μέρη ποὺ ἀναφέραμε ψηλότερα. Ὡστε, ὅταν λέει πὼς «Τοῦ πεζοῦ αὐτοῦ ἀπλοελληνικοῦ σχεδιασματος δὲν ἐδυνήθηκα νὰ σώσω τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ ἐκδιδόμενον ἀπόσπασμα», δὲ λέει διόλου ψέμματα, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ κ. Καιροφύλας, μὰ τὴ σωστὴν ἀλήθεια. Γιατὶ μόνον αὐτὸ τοῦ ἐπέτρεψε ὁ Δημήτρης νὰ δημοσιεύσῃ, ὁ μόνος κληρονόμος καὶ τῆς περιουσίας καὶ τῶν χειρογράφων τοῦ ποιητῆ. Ὡς τόσο, ὁ Πολυλᾶς ἐδιατήρησε μὲ θρησκευτικὴν ἀντιλήψιν γιὰ τὸ μελετητὴ τοῦ μέλλοντος, καὶ σ' αὐτὴ τὴ θρησκευτικὴ διατήρηση τῶν χειρογράφων ὀφείλεται κ' ἡ σημερινὴ δημοσίευσή τοῦ ἀναφερόμενου προσχέδιου.

Ἐχτὸς ἀπὸ τὴ «Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος», ὅ,τι ἄλλο ἀνέκδοτο δημοσιεύεται στὴν ἀναφερόμενην ἔκδοσιν, εἶναι μικρότατης ἀξίας καὶ δὲν προσθέτει ἀπολύτως τίποτα στὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ. Θὰ τὰ ἐξετάσουμε ὅλα κατὰ σειρά.

Καὶ πρῶτο : δημοσιεύονται τρία σατυρικὰ παιγνίδια ἐναντίον τοῦ Ροῖδου, ἀπ' αὐτά, τὰ δύο εἶναι ἰταλικά καὶ δὲν ἔχουν ἀπολύτως καμμιὰν ἀξίαν τὸ τρίτο, οἱ «Κρεμάδες» εἶναι ἀπόσπασμα, καὶ κόβεται ἀκριβῶς στὸ μέρος ποὺ θὰ γινότανε λόγος γιὰ τὶς «κρεμάδες»,

τις ὁποῖες εἶδε ὁ Ροῦθης στὸ σπίτι τοῦ ἀνεψιοῦ του καὶ τὶς ἐποθύμῃσε. Ἡ σάντνρ* αὐτὴ μοιάζει μὲ τὶς ἄλλες δύο πού ξέρουμε, μόνο πὺν εἶναι γραμμένη σὲ στροφές.

Ἐπειτα δημοσιεύεται ἓνα μεγάλο ἰταλικὸ ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Ἡ καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ», γιὰ τὸ ὁποῖο μᾶς λέγει ὁ κ. Καίροφύλας πὺς εἶναι ἡ ἀρχὴ ἑνὸς μεγάλου ποιήματος μὲ τὸν τίτλον αὐτό, πὺν ἄρχισε νὰ γράφῃ ὁ Σολωμὸς ὅταν ἐσπούδαζε ἀκόμη στὴν Ἱταλία. Ὅτιδῆποτε κι ἂν συμβαίνει, τὸ σωζόμενο μέρος, ἂν δὲν εἶναι ὁλόκληρο τὸ ποίημα, εἶναι πάντα ὁλόκληρο τὸ πρῶτο ἄσμα, κι αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ βεβαιώσουμε ἡ στιχουργικὴ ὑπόστασις τοῦ ποιήματος : ὅταν πρόκειται νὰ κλείσῃ ἓνα ποίημα γραμμένο σὲ τερτσίνες, κλεῖ μὲ ἓναν τελευταῖο στίχο, πὺν συμπληρώνει τὴν ὁμοιοκαταληξίαν τοῦ προτελευταίου στίχου, πὺν ἄλλῳς θᾶμενε ξεκρέμαστος. Τὸ ποίημα, νεανικόν, ἀνήκει στὰ παιδικὰ δοκίμια τοῦ Σολωμοῦ καὶ δὲν ἔχει καμμὶαν ἀξίαν λογοτεχνική.

Ἐπειτα δημοσιεύονται εἴκοσι δύο ἰταλικά σονέττα, ὅλα νεανικά αὐτοσχεδιάσματα, πὺν ἡ λογοτεχνικὴ τους ἀξία εἶναι μηδαμινή, ὅπως ἄλλως τε ὅλων τῶν ἰταλικῶν νεανικῶν στιχουργημάτων τοῦ Σολωμοῦ : εἶναι στιχουργήματα πὺν ὁ Σολωμὸς τᾶγραφε γιὰ νὰ διασκεδάσῃ μὲ τοὺς φίλους του ἐπάνω σὲ δοσμένες ρίμες, κ'ἔπειτα τὰ πετοῦσε· μερικά ἀπ' αὐτὰ τὰ διατηροῦσαν οἱ φίλοι του σ' ἀντίγραφα, κ' ἔτσι ἐφθάσαν ἴσιαμε τὶς ἡμέρες μας. Ἐνα μέρος ἀπ' αὐτὰ ἐδημοσίευσεν τὸ 1822 στὴν Κέρκυρα ὁ Λουδοβίκος Στράνης, θεῖος τοῦ ποιητῆ, χωρὶς τὴν ἄδεια του. Ἐνα δεύτερο μέρος ἀπ' αὐτά, μᾶζι μὲ τὰ ἰταλικά τῆς Κερκυραϊκῆς περιόδου, ἐδημοσίευσεν ὁ Κουαρτάνος,—μερικά ἐκλεχτικά,—στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1859. Ἐνα τρίτο μέρος ἐδημοσίευσεν ὁ Δὲ-Βιάζης,—εἴκοσι τρία σονέττα,—στὴν ἔκδοσιν Ραφτάνῃ τοῦ 1880. Καὶ τέλος αὐτὰ πὺν δημοσιεύει στὴν ἀναφερόμενη ἔκδοσιν ὁ κ. Καίροφύλας, καὶ πὺν δὲν εἶναι εἴκοσι δύο, ὅπως λέει, μὰ εἴκοσι ἓνα, γιὰ τὸ δέκατο ἑβδομὸν ἀπ' αὐτά, τὸ ἀναφερόμενο «Στὸ Ρόδο», εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸ 1859 κ' ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τότε στὴν ἔκδοσιν τῆς Κέρκυρας, καὶ ξαναδημοσιευτεῖ σ' ὅλες τὶς μεταγενέστερες ἐκδόσεις, κ' ἔχει μεταφραστεῖ ἀπὸ τὸν Καλοσγοῦρο, κ' ἔχει δημοσιευτεῖ μεταφρασμένο πολλὰς φορὲς. Θαρρῶ μάλιστα πὺς καὶ τῶν ἄλλων σονέττων, πὺν δημοσιεύει ὁ κ. Καίροφύλας, ἐδημοσίευσεν μετάφρασή τους ὁ Δὲ-Βιάζης στὴν «Πινακοθήκη».

Καὶ τώρα θὰ ρωτήσῃ κανένας, πὺν βρισκόντανε αὐτὰ τὰ σονέττα ἴσιαμ' ἐσήμερα κ' ἐμένανε ἀνέκδοτα ; Ἀπλούστατα, εἴτανε κι' αὐτὰ μᾶζι μὲ τ' ἄλλα τὰ χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ πὺν ἔστειλε νὰ

φυλαχτοῦνε στὴ Στοιὰ τῆς Ζάκυνθος ἡ Ἀσπασία Σορδίνᾳ· ὁ κ.Καιροφύλας δὲν τᾶβρηκε ὅμως μαζί με τ' ἄλλα χειρόγραφα, γιατί κάποιος τᾶχε κλέψει, καὶ θᾶχανε χαθεῖ, ἂν δὲν τᾶχε ἀντιγράψει ὁ Δὲ Βιάζης καὶ τὰ παραχώρησε στὸν κ. Καιροφύλα. Τώρα, πρέπει νὰ προσθέσουμε πῶς, τὰ ἰταλικά αὐτὰ σονέττα δὲν εἴτανε γραμμένα μετὸ χέρι τοῦ Σολωμοῦ, μὰ μετὸ χέρι τοῦ Μάτεση, ὁ ὁποῖος καὶ τᾶχε στείλει στὸν Πολυλᾶ καὶ τὸν Κουαρτάνο γιὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουνε στὴν ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ ποὺ ἐπιμελοῦντανε.

Ὁ κ. Καιροφύλας τελείως ἀπληροφόρητος στὰ τέτοια ζητήματα, ἔχει τὴ γνώμη πῶς τὰ σονέττα αὐτὰ ἐφθάσαν ἀργὰ στὴν Κέρκυρα, κ' ἔτσι δὲν ἐπρόφθασε ὁ Πολυλᾶς νὰ τὰ δημοσιεύσῃ στὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1859, ὅμως εἶναι γνωστό, κι ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζῃ κι ὁ κ. Καιροφύλας, πῶς τὰ ἰταλικά αὐτὰ σονέττα δὲν τὰ θεώρησε ἄξια γιὰ δημοσίευση ὁ Κουαρτάνος, ποὺ ἐπιμελήθηκε τὸ ἰταλικὸ μέρος τῆς ἐκδόσεως, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, τὸ «Ρόδο», καὶ ἰδοὺ τὶ γράφει στὰ ἰταλικά του «Προλεγόμενα» τῆς ἐκδόσεως ἐκείνης :

«Ζωηρὴ καὶ βαθειὰ εἴτανε στὴν καρδιὰ τοῦ Κόντε ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἰταλία, καί, χωρὶς περιστροφές, εἴτανε πρώτη ἔπειτ' ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα του. Αὐτὸ μᾶς ἔκαμε νὰ δώσουμε στὸ φῶς μερικά ἰταλικά του συνθέματα. Καὶ λέμε μερικά, γιατί πολλὰ θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ἀκόμη ἂν ἠθέλαμε, μὰ γιὰ τὴν Ἰταλία δὲ μπορούσαμε νὰ δώσουμε παρὰ τὰ καλύτερα, ἂν ἔγινε καλὰ ἡ ἐκλογὴ, καὶ τοῦτο, γιατί δὲ συντρέχουνε γι αὐτὴν οἱ σοβαροὶ λόγοι ποὺ ὑπάρχουνε γιὰ τὰ ἑλληνικά του ποιήματα, ποὺ ὄχι ἓνας στίχος, μὰ καὶ μιὰ λέξη τοῦ ποιητῆ του, ποὺ τοῦ θεμέλιωσε τὴ νέα του τέχνη, ἔπρεπε νὰ δοθῇ μετ' ἰσχυροῦς ἐκλογικότητος στὸν ἑλληνικὸ λαό. Καὶ ὁ βαθὺς σεβασμὸς μας πρὸς τὴν ἱερὴν τοῦ μνήμη μᾶς ἔκαμε ἀκόμη ἐπιφυλακτικώτερους, ἐπειδὴ, γιὰ μᾶς, ὁποῖος δὲν ἐπρόσεχε στὴν ἐκλογὴ, θᾶκανε πράξιν ἀνθρώπου ἢ ματαιόδοξου, ἢ μοχθηροῦ».

Ὡστε καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἰταλικῶν αὐτῶν στιχουργημάτων δὲ μᾶς εἴταν ἀγνωστὴ, κι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐδημοσιεύθηκανε στὴν Ἑκδοσὴ τῆς Κέρκυρας σοβαρὸς εἶναι καὶ ἀξιοσέβαστος. Καὶ ὁ κ. Καιροφύλας ἂν ἅπλωνε λιγάκι τὴν ἔρευνά του, θὰ μάθαινε πῶς ὑπάρχουν ἀκόμη καμμὶ εἰκοσαριὰ τέτοια νεανικά σονέττα αὐτοσχέδια· τὰ σονέττ' αὐτὰ βρίσκονται στὴν κατοχὴ τῶν κληρονόμων τοῦ Δημήτρη Λούντζη Σολωμοῦ, καθὼς μᾶς ἔχει πληροφορήσει ὁ Δὲ-Βιάζης, κ' εἶναι γραμμένα μαζί με αὐτοσχέδια σο-

νέιτα τοῦ Γιάννη Δούντη, φίλου ποῦ ποιητῇ, καὶ γραμμένα στὸ ἴδιο τετράδιο, σαράντα τέσσερα τὸ ὅλο κατὰ τὸν ἀριθμὸ.

Τέλος, μὲ τὸν τίτλο «Ψήγματα χρυσοῦ» δημοσιεύονται στὴν ἀναφερόμενην Ἑκδοσὴ πρῶτα ἓνα παιζὸ ἰταλικὸ ποιητικὸ δοκίμιο ποῦ ἀσφαλῶς ἔμελλε νὰ στιχουργηθῇ ἑλληνικὰ καὶ θὰ χρησίμευε γιὰ εἰσαγωγὴ κάποιου μεγάλου ποιήματος. Ἐπειτα δημοσιεύεται ἓνα δοκίμιο ἀναλύσεως ἐνὸς ποιήματος τοῦ Σίλλερ, ἰταλικά γραμμένο κι αὐτό. Ἐπίσης δημοσιεύονται μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ χειρόγραφα τοῦ «Λάμπρου», ὅχι ἄγνωστες ἀπολύτως ἀπὸ κάποια σημείωση τοῦ Πολυλά, καθὼς καὶ λίγοι σκόρπιοι στίχοι τοῦ ποιήματος αὐτοῦ, ποῦ ὅμως οἱ περισσότεροι καὶ ἀρτιότεροι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1859. Ὅμοιος, δημοσιεύεται τὸ δοκίμιο τοῦ ἐλεγίου «Εἰς τὸν θάνατον Κυρίας Ἀγγλίδας» ὅπως εὐρέθηκε στὰ χειρόγραφα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ σημειώσῃ ὁ κ. Καιροφύλας, πρῶμα ποῦ φανερώνει πὼς τὸ ἀγνοεῖ, καὶ τὸ δημοσιεύει γι' ἀνέκδοτο. Κατόπι δημοσιεύονται διάφορα στιχουργικὰ δοκίμια ὀλιγόστιχα, μικρῆς σημασίας, καὶ τέλος δημοσιεύεται ἡ περίφημη φράση:

«Κλείσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ αἰσθανθῇς μέσα σου νὰ λαχαρίζῃ κάθε εἶδος μεγαλείου», παραλλαγμένη ἀπ' ὅπως τὴν ἔδωσε ὁ Πολυλάς, καὶ φωτοτυπημένη στὴν ἀρχὴ τῆς ἐκδόσεως, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξῃ ἀντίρρηση σχετικὰ μὲ τὴν παραλλαγή. Ἡ φράση αὐτή, ὅπως πραγματικὰ βρίσκεται στὰ χειρόγραφα, εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Κλείσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα (ἢ ὅ,τι ἄλλο) θὰ αἰσθανθεῖς νὰ τρέμῃ μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλείου καὶ θάσαι εὐτυχισμένος. Ἐτσι, ἡ φράση αὐτὴ παίρνει εὐρύτερο νόημα: ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ αἰστανθῇ στὴ ζωὴ του κάθε εἶδος μεγαλείου καὶ νᾶναι εὐτυχισμένος, λέει ὁ Σολωμός, πρέπει νὰ κλείσῃ στὴν ψυχὴ του τὸ ἰδανικὸ τῆς Ἑλλάδας, ἢ ὅποιο ἄλλο ἰδανικόν, μὰ πάντα πρέπει νὰ κλείσῃ κάποιο ἰδανικόν. Τὴ φράση αὐτὴ ὁ Πολυλάς τὴν ἐπεριόρισε στὴν Ἑλλάδα, ἀποβλέποντας στὸ κύριο νόημά της σχετικὰ μὲ τὶς προσωπικὰς πεποιθήσεις τοῦ ποιητῇ, ποῦ πραγματικὰ εἶχε κλείσει στὴν ψυχὴ του γιὰ ἰδανικόν του τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, μὰ μὲ τὸν περιορισμὸ ποῦ τῆς ἔκαμε, τῆς ἐθόλωσε κάπως καὶ τὴν καθαρότητα. Γιατί, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ Πολυλάς, φαίνεται σὰ νὰ μιλῇ ὁ Σολωμός μὲ ἀπόλυτο δογματισμὸ γιὰ τὸ ἰδανικόν τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ ὁ ποιητὴς δὲν ἐκφράζει παρὰ τὴν ἀτομικὴ του λατρεία. Ὡς τόσο, ὁ κ. Καιροφύλας παρεξηγώντας τὴν πρόθεσιν τοῦ Πολυλά, προσπαθεῖ νὰ μειώσῃ τὴν ἀξιοπιστίαν του, πρῶμα βέβαια ποῦ δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ καὶ πολὺ σοβαρό, γιατί, πραγματικά, ἡ φράση αὐτὴ γιὰ

τὸ Σολωμὸ ἔχει ἀπολύτως τὴν ἔννοια ποὺ τῆς ἔδωσε ὁ Πολυλᾶς, καὶ τὸ λάθος βρίσκεται στὸ σημεῖο, ποὺ ἔκαμε τὸ ὑποκειμενικὸ νόημά της, νὰ φαίνεται πὼς παίρνει γενικὸ χαραχτῆρα, μὰ τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν ἔγινε γιὰ ν' ἀπατήσῃ κανένα, γιατί, ἂν ὁ Πολυλᾶς ἐσκόπευε νὰ πλαστογραφῇ τὰ κείμενα, ἡ εὐκολώτερη πράξις θάτανε νὰ ἐξαφανίσῃ τὰ χειρόγραφα, ὥστε νὰ μὴν τὰ βρῇ ὁ κ. Καιοφυλάς ἢ ὅποιος ἄλλος, κι ὅχι νὰ τὰ διατηρήσῃ μὲ θρησκευτικότητα.

Ὡς τόσο, ἡ προσπάθεια τοῦ κ. Καιοφυλά νὰ μειώσῃ τὸ κῦρος τοῦ Πολυλᾶ, δὲν περιορίζεται μόνον ἐδῶ. Ψηλότερα ἐδείξαμε, στὸ μέρος ποὺ μιλήσαμε γιὰ τὴ «Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος», τὴν προσπάθεια τοῦ κ. Καιοφυλά νὰ μειώσῃ τὸ χαραχτῆρα καὶ τὸ ἠθικὸ κῦρος τοῦ Πολυλᾶ, παρουσιάζοντάς τον, τελείως αὐθαίρετα, γιὰ ψεύτη καὶ δειλό, ἐνῶ ἂν θάπρεπε νὰ κατηγορηθῇ κάτι, αὐτὸ θάτανε ἡ καταπληχτικὴ κριτικὴ ἀδυναμία τοῦ κ. Καιοφυλά, ποὺ παρανοεῖ τὰ κείμενα. Ἰδοὺ τώρα τί γράφει ὁ κ. Καιοφυλάς σὰν κατακλείδα ὅλης τῆς ἀναφερόμενης ἐκδόσεως :

«Πάντως, ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν αὐτογράφων καὶ τὴν παραβολὴν αὐτῶν μὲ τὴν ἐκδοσιν Πολυλᾶ, κατέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐκδότης των δὲν ἐσεβίστηκε τὰ πρωτότυπα, ἀλλ' ἐτροποποίησε πολλὰ, ἄλλα δὲ παρέλειψεν».

Ἡ φράσις αὕτη, τοποθετημένη ἀμέσως ἔπειτ' ἀπὸ τὴ φράσιν τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὴν τροποποιημέτη ἀπὸ τὸν Πολυλᾶ, εἶναι προσπάθεια δυναμιτισμοῦ ἐναντίον τοῦ Πολυλᾶ πρώτης γραμμῆς, ποὺ δυστυχῶς γιὰ τὸν κ. Καιοφυλά ἔμελλε νὰ μείνῃ χωρὶς θρυαλλίδα, γιατί, τὴ φράσις αὕτη ὁ Πολυλᾶς δὲν τὴν ἔβαλε μέσα στὸ κείμενο, γιὰ νὰ δικαιολογίεται ὁποιαδήποτε ἐπίθεσις ἐναντίον του γιὰ τὴν τροποποίησιν ἐκείνη, καὶ νὰ ἐπιτρέπεται ἡ βαρύτατη βρισιὰ πὼς δὲν ἐσεβάστηκε τὰ πρωτότυπα, μὰ τὴν ἐμεταχειρίστηκε μέσα στὰ «Προλεγόμενα» του σὰν ὑποβοηθητικὸ στοιχεῖο γιὰ νὰ δείξῃ καθαρώτερα μιὰν ὀρι σμένην ἀντίληψιν τοῦ Σολωμοῦ, καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησε σὲ τέτοιο σημεῖο, ποὺ ἀσφαλῶς ἡ τροποποίησίς της ἀνταποκρίνεται πληρέστατα μὲ τὸ οὐσιαστικὸ νόημά της σχετικὰ μὲ τὶς πεποιθήσεις τοῦ Σολωμοῦ. Ἔτσι, καταλήγει σὲ ζήτημα ἐρμηνείας κι ὅχι παραπομπῆς, κι αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ διαφύγῃ κανενός.

Ὡς τόσο, ὁ κ. Καιοφυλάς, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ὑποστηρίξῃ πὼς ὁ Πολυλᾶς δὲν ἐσεβάστηκε τὰ πρωτότυπα, δημοσιεύει καὶ τὸ κείμενο τοῦ «Πόρφυρα» ὅπως εὗρέθηκε στὰ χειρόγραφα. Μὰ ὁ κ. Καιοφυλάς στὸ σημεῖο αὐτὸ ξεπερνάει κάθε ὅριο ἀφέλειας! Εἴτανε

ἀνάγκη νὰ δημοσιεύσῃ τὸ κείμενο τοῦ χειρόγραφου γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ πὼς ὁ Πολυλᾶς ἔκαμε προσθῆκες καὶ μεταβολὰς στὴ θέσῃ τῶν ἀποσπασμάτων; Αὐτὸ τὸ σημειώνει ὁ ἴδιος καὶ δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ καμμιά προσθήκη καὶ μεταβολή. Καὶ ἀκριβῶς, ἂν ἔχη κάτι ἐξαιρετικὸ ἢ ἔκδοσιν Πολυλᾶ, πού τὴν ὑψώνει πολὺ ἐπάνω ἀπὸ τὰ σωζόμενα χειρόγραφα, καὶ τὴν παρουσιάζει πιά σὰν τὸ μοναδικὸ ντοκουμέντο τῆς σολωμικῆς ποιήσεως εἶναι οἱ μεταβολὰς καὶ οἱ πρόσθῃκες τῆς. Χωρὶς αὐτὰς θ' ἄγνοοῦσαμε τὸ ἀξιολογώτερο μέρος τοῦ Ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, καὶ τὸ ὁποῖο δὲν εὗρέθηκε στὰ χειρόγραφα, γιατί ἀσφαλῶς κάποιος τὼκλεψε καὶ τὸ ἐξαφάνισε. Αὐτὸ τὸ προσθέσαν οἱ φίλοι τοῦ ποιητῆ, πού τὸ ἀκούσαν ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ τὸ θυμούνταν ἀπὸ τὰ πολὺ μεγαλύτερα κομμάτια πού ἀκούσανε, καὶ ὅπως εἶχαν ἐποχρέωση, τὸ προσθέσανε, καὶ δὲν ἐπαρλείψανε νὰ τὸ σημειώσουν, γιὰ νὰ τὸ ξέρουνε καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ τί νὰ σᾶς πῶ, ἂν γιὰ κάποιο μέρος ἀπὸ τὸ κύριο ἔργο του ἔχει εὐθύνη ὁ Σολωμός, αὐτὸ εἶν' ἐκεῖνο πού προσθέσαν οἱ φίλοι του ἀπὸ μνήμης, γιατί αὐτὸ ἐκοινοποίησε καὶ ὁ ἴδιος, καὶ ἂν θὰ δημοσίευσεν κάποτες κάτι, αὐτὸ ἀσφαλῶς θὰ δημοσίευσεν, ὅπως ἓνα εἶδος δημοσιεύσεως εἶτανε καὶ ἡ κοινοποίησή του πρὸς τοὺς φίλους του. Καὶ ἂν ἔσφαλε σὲ κάτι ὁ Πολυλᾶς, δὲν εἶναι γιατί ἔκαμε προσθῆκες καὶ μεταβολὰς, μὰ γιατί δὲν ἐδημοσίευσεν τὰ χειρόγραφα ὅπως εὗρεθήκανε, καὶ ξεχωριστὰ ὅλα ἐκεῖνα τ' ἀποσπάσματα πού ἀκούσανε οἱ φίλοι του ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ποιητῆ, μὲ κατάλληλα διαφωτιστικὰ σημειώματα, γιατί ἔτσι θὰ γινότανε καταφάνερο, πὼς ὄχι μόνον ἔχάθηκε κάποιο μέρος τοῦ Ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, μὰ πὼς καὶ ἐκεῖνο πού χάθηκε εἶτανε ἀκριβῶς καὶ τὸ ἀνώτερο, καὶ τὸ συμπληρωμένο καὶ ἐπεξεργασμένο, ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἀπόμεινε δὲν εἶναι παρὰ πρόχειρα δοκίμια. Μὰ καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἔδειξε ὁ Πολυλᾶς τὴν παραμικρότερην αὐθαιρεσίαν, γιατί ἐσημείωσε ὅλες τὶς προσθῆκες καὶ μεταβολὰς, σὲ τρόπο πού κανένας μὲ λίγον κόπο νὰ μπορῇ ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ πραγματικὸ κείμενο τῶν χειρογράφων. Καὶ ἴσα-ἴσα τὸ κείμενο τοῦ «Πόρφυρα», τὸ δημοσιευόμενον ὅπως εὗρέθηκε στὰ χειρόγραφα, ὁμολογεῖ αὐτὸ πού ὑποστηρίζουμε, γιατί αὐτὸ εἶναι ἀσυγκρίτως κατώτερον ἀπὸ τὸ κείμενον πού δημοσιεύει ὁ Πολυλᾶς.

Ἀξιόλογες εἶναι οἱ τέσσερις εἰκόνες τοῦ Σολωμοῦ πού δημοσιεύονται σ' αὐτὴ τὴν ἔκδοσιν, καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι γνησιώτερες ἀπὸ κείνες πού κυκλοφοροῦσαν ὡς τώρα γιὰ εἰκόνες τοῦ ποιητῆ.

Καὶ ἀξιολογώτερες εἶναι οἱ φωτοτυπίες τῶν αὐτόγραφων τοῦ Σολωμοῦ, πού πολλὰ μᾶς ἀφήνουνε νὰ συμπεράνουμε. Ὅμως καὶ

αὐτὲς δυστυχῶς ἐγίναντε χωρὶς μέθοδο, καὶ περισσότερο γιὰ ἱκανοποίηση τῆς περιέργειας, παρὰ γιὰ βοήθεια τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας Δημοσιεύεται π. χ. τὸ αὐτόγραφο ἑνὸς αὐτοσχέδιου ἰταλικοῦ νεανικοῦ σονέτου, πὺν καθὼς καὶ τὸ στιχούργημα εἶναι ἀνάξιο λόγου, δὲ μπορεῖ καὶ τὸ αὐτόγραφο νᾶχη καμμιὰ σημασία. Ὅμοίως δημοσιεύεται τὸ αὐτόγραφο μερικῶν μικροστιχουργημάτων μαζί με μερικὲς προσπάθειες τοῦ Σολωμοῦ γιὰ εὕρεση ὁμοιοκαταληξιῶν, πὺν ἀκόμη καὶ στὴν περιέργεια προσφέρουνε μηδαμινὴ τροφή. Καὶ δημοσιεύονται τέσσερα ὁλόκληρα αὐτόγραφα ἀπὸ τὴν ὥδὴ «Εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λόρδου Μπαίρον», γιὰ νὰ δοθῇ πιστὴ εἰκόνα τῶν διορθώσεων καὶ τῶν σβυσιμάτων πὺν κάνει ὁ ποιητὴς στὸ κείμενο τοῦ ποιήματός του, ἐνῶ ἕνα μονάχα θᾶταν ὑπεραρκετό, τὴ στιγμὴ μάλιστα πὺν ὁ κ. Καιροφύλας εἶχε τὴ λαμπρὴν ἔμπνευση νὰ δημοσιεύσῃ ὁλόκληρο τὸ ποίημα μετὰ τὰ σβυσίματα καὶ μετὰ τὶς βίαιες παρατηρήσεις τοῦ ποιητῆ. Ἡ δημοσίευση αὐτὴ μᾶς δείχνει καθαρὰ πὺς τὸ ποίημα ὅπως τῶχουμε σήμερα δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἀτελέστατο δοκίμιο, πὺν διόλου δὲν ἱκανοποιούσε τὸν ποιητὴ του, κ' ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὶς γνώμες μας πὺν εἴχαμε πάντα γι αὐτό.

Κι αὐτὰ σχετικὰ μετὰ τὰ διάφορα περιεχόμενα τῆς ἀναφερόμενης ἐκδόσεως. Ὅμως πρὶν τελειώσουμε δὲν πρέπει ν' ἀποσιωπήσουμε κάποιες σημαντικὲς παραλείψεις,—πὺν εἶταν εὐκόλο νὰ τὶς ἀποφύγῃ ὁ κ. Καιροφύλας, ἀρκεῖ νᾶχε προσέξει λιγάκι τὴ σολωμικὴ φιλολογία καὶ τὰ προβλήματα τῆς,—καθὼς καὶ μερικὰ σφαλερὰ συμπεράσματα, πὺν λιγάκι παρατήρηση θ' ἀρκοῦσε νὰ τ' ἀποφύγῃ.

Καὶ πρῶτα : Στὸ «Ἐγκώμιο στὸν Οὐγο Φώσκολο» ὑπάρχει ἕνα σημεῖο μετὰ στιγμές, καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο σημειώνει ὁ Κουαρτάνος : «Οἱ στιγμὲς δείχνουν ἕνα μέρος τοῦ χειρογράφου πὺν δὲν ἐμπόρεσαμε νὰ τὸ διαβάσουμε σωστά». Ἔτσι, τὸ ἀπόσπασμα ἐκεῖνο μένει ἴσιαμ' ἐσήμερα ἀδιάβαστο, καὶ θᾶταν εὐκολώτατο νὰ φωτοτυπηθῇ τὸ σχετικὸ μέρος, γιατί, ἂν δὲν ἐμπόρεσε νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ Κουαρτάνος κι ὁ Πολυλᾶς, μπορεῖ νὰ τὸ διαβάσῃ κανένας ἄλλος πὺν γυμνασμένος στὴν ἀνάγνωση δυσκολοδιάβαστων χειρογράφων.

Ἔπειτα : Εἶναι γνωστὸ σ' ὅλους ὅσοι ἀσχοληθήκανε μετὰ τὸ Ἔργο τοῦ Σολωμοῦ πὺς οἱ στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ πὺν δημοσιεύονται μπρὸς ἀπὸ τοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» παρουσιάζουνε κάποιες σκοτεινότητες. Ἔτσι, ἔχει καταντήσῃ ἀπαραίτητη ἡ δημοσίευση τῶν ἰταλικῶν τους κειμένων, γιατί δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ μὴν ἔχῃ μεταφράσει σωστά γενικὰ ὁ Πολυλᾶς. Τὸ ἴδιο λέμε γιὰ ὅλα τὰ ἰταλικά κείμενα πὺν ὁ Πολυλᾶς ἐπαράθεσε μονάχα τὴ μετά-

φρασή τους. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τονίσουμε πὼς ἔχει κάμει καλὰ ὁ κ. Καιροφύλας νὰ δημοσιεύσῃ καὶ τὰ ἰταλικά κείμενα μαζί μὲ τὴ μετάφραση τῆς «Γυναίκας τῆς Ζάκυνθος».

Ὅμοίως: Τοῦ «Λάμπρου» σώζονται μεγάλα μέρη προσχεδιασμένα στὴν ἰταλική, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἐδημοσίευσε ὁ Πολυλάς οὔτε μεταφρασμένα, μόνο ἀρκέστηκε ἀπ' αὐτὰ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἴδιος τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος. Αὐτὸ μᾶς εἵτανε γνωστό, γιατί μᾶς τὸ σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Πολυλάς. Λοιπόν, σήμερον εἶναι ἀπαραίτητο νὰ δημοσιευτοῦνε κι αὐτὰ γιὰ τὴν ἐπιστημονικώτερη μελέτη τοῦ ποιήματος, καὶ νὰ μπορούμε, τέλος πάντων, νὰ ἐλέγξουμε κ' ἐμεῖς τὰ συμπεράσματα τοῦ Πολυλά, πὺν κατὰ τὴν ταπεινὴ μας γνώμη δὲν εἶναι ἀπολύτως σωστά, καὶ σχετικὰ μὲ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ὑποθέσεως, καὶ σχετικὰ μὲ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀποσπασμάτων. Τώρα, μπορεῖ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ νὰ μὴν τ' ἀντίγραφῃ ὁ Πολυλάς κ' ἔτσι μπορεῖ νᾶναι δυσκολοδιάβαστα, μὰ καὶ στὴν περίπτωσιν αὕτῃ ἐπιβάλλεται νὰ φωτοτυπηθοῦνε τὸ γρηγορότερον, γιατί μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ὅλο καὶ ξεθωριάζουνε καὶ χαλοῦνε, ἐνῶ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ σολωμικοῦ Ἔργου εἶναι ἀπαραίτητα. Ὡς τόσο, ἀντὶς νὰ φωτοτυπήσῃ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ὁ κ. Καιροφύλας, μᾶς ἔδωκε φωτοτυπημένα τ' αὐτόγραφα νεανικῶν κατασκευασμάτων καὶ παιγνιδιῶν, πὺν δὲν ἔχουνε, καθὼς εἶπαμε καὶ ψηλότερα, καμμίαν ἀξία γιὰ τὴ μελέτη τοῦ σολωμικοῦ Ἔργου. Κι αὐτὰ σχετικὰ μὲ τὶς παραλείψεις πὺν ἔκαμε ὁ κ. Καιροφύλας ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ τὴ μελέτη μας στὸ σολωμικὸ Ἔργο, γιατί, ἂν ἐβλέπαμε τὰ χειρόγραφα, εἶν' ἐνδεχόμενο νᾶχαμε νὰ σημειώσουμε καὶ παράπολλες ἄλλες.

Ἐχτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὰ κάνει ὁ κ. Καιροφύλας καὶ μιὰ παρατήρησιν τρομερὰ σφαλερὴ, σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ γράφει:

«Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἔτι δυσκολωτέραν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν χειρογράφων τοῦ Σολωμοῦ εἶνε ἡ τρομερὰ ἀνορθογραφία του. Δύναται νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε μία λέξις ὀρθογραμμένη, ὅπως θὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὰ παρατιθέμενα φωτοτυπικῶς ἐνταῦθα πανομοιότυπα τῶν αὐτογράφων τοῦ ποιητοῦ».

Ἡ παρατήρησιν αὕτῃ, ὅχι μονάχα σφαλερὴ εἶναι, μ' ἀποδείχτει τετρακάθαρα πὼς μόνον ὁ κ. Καιροφύλας δὲν εἵτανε ὁ κατάλληλος νὰ καταγίγῃ μὲ φιλογολικὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες, καὶ μάλιστα μὲ τὸ Ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, γιατί ὅπως φαίνεται ἀμέσως, ὁ Σολωμὸς δὲν εἶναι τρομερὰ ἀνορθόγραφος, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ κ. Καιροφύ-

λας, μὰ ἀκολουθεῖ τὴ φωνητικὴ γραφή, ἐκείνη ποὺ ἀκολουθοῦσανε κι ὁ Χρηστόπουλος κι ὁ Βηλαρᾶς, μὲ κάποιες δικές του ἀπόψεις, κηρυγμένος ἐνάντιος τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας ποὺ σήμερα ἐπικρατεῖ. Ὁ κ. Καιροφύλας δὲν εἶταν ἐπιστημονικὰ καταρτισμένος γιὰ νὰ τὸ παρατηρήσῃ.

Συγκεφαλαιώνοντας, ἓνα ἔχουμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ κ. Καιροφύλας λαβαίνοντας τὴν ἔμπνευση νὰ δημοσιεύσῃ τ' ἀνέκδοτα δοκίμια τοῦ Σολωμοῦ, εἶχε μιὰ λαμπρὴν ἔμπνευση, μὰ μὴν ἠξέροντας τὴ σημασίαν τους, ἐπαράλειψε ἄλλα σημάντικα γιὰ νὰ δημοσιεύσῃ πολλὰ ἀνάξια λόγου. Ὅπως δὴ ποτε, τὸ πὼς τὰ δημοσίευσε μὲ ἀκρίβεια, εἶναι σπουδαῖο, γιὰτι ὅσο καὶ νὰ μᾶς λείπουνε κι ἄλλα, πάντα οἱ γνώσεις μας πλουτίζονται κατὰ τι. Δυστυχῶς, ὁ κ. Καιροφύλας δὲν εἶτανε σὲ θέσῃ νὰ μᾶς δώσῃ καὶ σωστὲς πληροφορίες, καὶ οἱ διαφορὲς εἰσαγωγές του, γραμμένες στὴν καθαρεύουσα, πρᾶμα ποὺ μοιάζει σὰν προσβολὴ στὴ μνήμη τοῦ Σολωμοῦ, δὲ μᾶς λένε παρὰ μόνο πράγματα γνωστὰ ἢ κάνουνε παρανοήσεις. Σ' ὅλα τὰ ἰταλικά κείμενα παραθέτει ὁ κ. Καιροφύλας καὶ μετάφραση, μὰ γι αὐτὴ δὲν ἔχουμε νὰ ποῦμε ἀπολύτως τίποτας, ἀφοῦ δὲν ἔχει λογοτεχνικὸ χαραχτῆρα.

ΓΕΡ. ΣΠΑΤΑΛΛΑΣ